

Prof. dr hab. Henryk Mizerek
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych

Olsztyn, dnia 20 stycznia 2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Nasreen Hawwari

pt. *Educational Climate of Arab Sector Kindergartens in the Northern Country of Israel.
Between the existing situation and ministerial standards*

Poznań 2022, s. 291

**przygotowanej pod kierunkiem Prof. UAM dr hab. Aleksandry Boroń
oraz promotor pomocniczej Dr Celiny Czech-Włodarczyk**

Pytanie o możliwości wykorzystania wiedzy pedagogicznej w procesie kształtowania polityki oświatowej państwa oraz jej transferu do praktyki wyznacza pola analiz podjętych przez Nasreen Hawwari w przedstawionej do oceny dysertacji doktorskiej. Trudno odmówić tej problematyce waloru aktualności oraz znaczenia dla praktyki jak i teorii pedagogicznej. Autorka postanowiła umieścić swoje analizy w bardzo szerokim kontekście. Mieszczą się one na przecięciach i pograniczach wielu subdyscyplin pedagogiki – w tym pedagogiki porównawczej, polityki oświatowej, wczesnej edukacji, dydaktyki, pedeutologii. Jednocześnie – wtedy, gdy jest to potrzebne – Doktorantka sięga po źródła z zakresu socjologii i historii edukacji, psychologii oraz teorii zarządzania. Warto pokreślić również sposób ujęcia tej problematyki. Jest on w pełni oryginalny. Autorka ucieka od utartych wzorów, nie kopiuje rozwiązań zastosowanych w innych, podobnych badaniach. Reprezentuje ona postawę, w której nauka jest sztuką rozwiązywania istotnych społecznie problemów. Przyjmuje ona zasadę, że w pracy naukowej na pierwszym planie pozostaje problem do rozwiązania – nawet jeśli jest złożony, wielokontekstowy, wymagający podjęcia wiążącego się z wykraczaniem poza wąskie ramy dyscyplinarne.

Podjmując się oceny dysertacji Doktorantki uczynię to odnosząc się do następujących kryteriów:

1. Adekwatności układu treści oraz logiki wyvodu z punktu widzenia celów opracowania,
2. Decyzji odnośnie do wyborów bazy źródłowej
3. Trafności zastosowanych w pracy rozwiązań metodologicznych,
4. Poziomu warsztatu naukowego – szczególnie w sferze zastosowanych rozwiązań odnośnie do analizy i interpretacji zebranego materiału empirycznego.
5. Teoretycznego i praktycznego znaczenia uzyskanych wyników.

Przedmiotem zainteresowań Autorki dysertacji są doświadczenia nauczycielek arabskiego sektora przedszkoli w Izraelu związane z tworzeniem klimatu edukacyjnego sprzyjającego rozwojowi i edukacji dzieci. Poszukuje ona odpowiedzi na pytanie - w jaki sposób postrzegany jest klimat edukacyjny przez nauczycielki arabskiego sektora przedszkoli w Izraelu? Tak sformułowanej problematyce badawczej zastała podporządkowana struktura oraz układ treści pracy.

Dysertację tworzą dwie części - teoretyczna oraz empiryczna. Bardzo rozbudowana część teoretyczna została podzielona na dwa rozdziały. Zadaniem pierwszego z nich - zatytułowanego *Description of Israel's educational system through selected aspects: educational ideologies, Arab education, and early childhood education* było zarysowanie szerokiego kontekstu (politycznego, historycznego, społecznego oraz pedagogicznego) w jakim realizowana jest wczesna edukacja w przedszkolach w Izraelu – w tym szczególnie w sektorze arabskim. Zwraca tutaj uwagę rozległość analiz. Akcentowanie przez Autorkę wątków politycznych oraz analizy meandrów polityki edukacyjnej w Izraelu są zabiegiem przemyślanym. Tworzą szeroką ramę interpretacyjną, która pozwala wyjaśnić i zrozumieć podjęta w pracy problematykę. Autorka dba o balans między wątkami wykraczającymi poza pedagogikę i tymi, które są kluczowe dla analiz pedagogicznych. Warto podkreślić wartość poznawczą treści tego rozdziału – w tym szczególnie dla specjalistów z zakresu pedagogiki porównawczej.

W drugim rozdziale pracy zatytułowanym - *Educational climate context of educational institutions and teachers training in Israel*, zamieszczono treści tworzące konteksty klimatu

instytucji edukacyjnych oraz systemu kształcenia nauczycieli w Izraelu. Przedstawione tutaj analizy są na wysokim poziomie. Na uwagę zwraca bardzo dobrze napisany podrozdział poświęcony analizie konstrukcji programów (2.2. *Curriculum in Context of Educational Climate*). Doktorantka w wielkim znanstwie nawiązuje do tekstów klasyków pedagogiki – znawców tej problematyki (Schwab, Tyler, Kemmis etc.) tworząc narrację dającą świadectwo wysokiego poziomu warsztatu naukowego.

Pewien niedosyt może wzbudzać sposób potraktowania kluczowej kategorii jakim jest w tej rozprawie kultura oraz klimat szkoły. Nie przekonuje mnie decyzja by jako źródło wiedzy na ten temat przyjąć akty prawne. Sugerowałbym raczej rozwiązanie mające na krytyczną analizę aktów prawnych kształtujących politykę oświatową oraz narzucających konkretne rozwiązania dla praktyki edukacyjnej. Odwołanie się do bogatej już w tej chwili literatury na temat kultury szkoły oraz mechanizmów jej zmiany (por. Senge et al. 2012)(Biesta 2015) mogłoby się okazać bardziej owocnym rozwiązaniem.

Na uwagę zasługują także - zamieszone w tym rozdziale- analizy koncepcji kształcenia nauczycieli w Izraelu oraz kształtowania się systemu doradztwa pedagogicznego w tym kraju. Autorka przyjęła temporalną perspektywę analizując zmiany w ramach przepisów prawa oświatowego oraz polityki edukacyjnej.

Generalnie odnosi się wrażenie, że w drugim rozdziale pracy polityka oświatowa stanowi główny wątek wyznaczający porządek prowadzonych analiz. W przypadku Izraela – jak sugerują wyniki analiz Autorki - zmiana edukacyjna jest wymuszana przez prawo (model top-down).

Odnosząc się do wartości części teoretycznej pracy trzeba podkreślić, iż nie jest to „klasyczna” część pracy jakościowej, w której powinnością Autorki/Autora jest stworzenia ramy teoretycznej dla analizy i interpretacji zebranych empirycznych. Poziom, charakter oraz jakość tych analiz sprawia, że można tę część pracy potraktować jako osobny, wartościowy projekt badawczy. Są to bowiem autorskie analizy polityki oświatowej Izraela w dziedzinach, które stały się przedmiotem zainteresowań Autorki. Patrząc na to z perspektywy polskiego czytelnika zastanawiam się jak jakie warunki brzegowe muszą być spełnione, żeby w kształtowaniu polityki edukacyjnej państwa wykorzystywana była wiedza pochodząca z badań społecznych – w tym szczególnie pedagogiki i psychologii. Dzięki czemu, w jakich okolicznościach wiedza może się spotykać z polityką i jakie są/mogą być owoce tych spotkań?

* * *

Recenzując projekty badawcze zrealizowane na planie badań jakościowych nie sposób nastawiać się jedynie na tropienie i wytykanie błędów popełnianych przez ich autorów. Jak się zwykle czyni uprawiając krytykę selekcyjną. Jest ona często wykorzystywana w badaniach ilościowych, w których bardzo precyzyjnie zostały sformułowane rygory poprawności metodologicznej. W pracach jakościowych, a na takie zdecydowała Doktorantka, powinnością recenzenta jest rekonstrukcja myślenia autorki w sferze sposobu uzasadniania podjętych decyzji metodologicznych. Warto jest również wskazać na możliwości odwołania się do rozwiązań alternatywnych.

W taki też sposób – odwołując się do zasad krytyki hermeneutycznej – odniosę się do treści zawartych w części empirycznej - w tym szczególnie w rozdziale metodologicznym.

Część empiryczną rozprawy Nasreen Hawwari tworzą dwa rozdziały - *Methodology: Research Design and Method* oraz rozdział pt. *Findings*. Rozdział metodologiczny jest napisany lakonicznie, zwięźle. Zasługą autorki jest to, że nie streszcza ona treści podręczników z metodologii badań społecznych, lecz analizuje wybrane ich fragmenty w celu się uzasadnienia własnych wyborów. Baza źródłowa została dobrze dobrana. Znajdujemy to odwołania do klasycznej, światowej literatury z zakresu metodologii badań jakościowych.

Uwaga doktorantki koncentruje się na metodach zbierania danych (wywiad) oraz ich analizie. Sposób, w jaki Autorka uzasadnia wybór metody analizy danych przekonuje mnie, aczkolwiek ma on w dużym stopniu charakter deklaratywny. Nie przekłada się to, niestety, na wykorzystane w praktyce procedury analizy transkrypcji wywiadów. Ryzykowna była decyzja o prezentacji danych surowych w postaci cytatów w odpowiedzi uczestniczek projektu na zadawane pytania (podrozdział 3.4). Sądzę, że możliwe było rozwiązanie polegające na tym, by tematy (kody) wyłaniały się z danych natomiast cytaty/wypowiedzi uczestniczek badania były ilustracją tych kategorii.

Podejrzewam, że wspomniany kłopot wynika z przyjętych w projekcie badawczym założeń, iż analizy materiału empirycznego będą prowadzone zgodnie z porządkiem wyznaczonym przez standardy Ministerstwa Edukacji Izraela. Sądzę, że wspomniane standardy wykraczają poza, kluczową w tym projekcie, kategorię klimatu edukacyjnego. Co więcej - zastanawiam się czym w istocie był przedmiot badań w tym projekcie? Postrzeganie klimatu edukacyjnego przez zaproszone do badań nauczycielki – czy też może ich

doświadczenia związane z wrażaniem narzuconych przez Ministerstwo standardów? Warto byłoby także ustalić w jakim stopniu poszczególne standardy ministerialne odnoszą się bezpośrednio do klimatu przedszkola?

Przyjęcie ministerialnych standardów jako kategorii analitycznych ma tę słabość, że trudno jest uznać je jako kategorie wyprowadzone z teorii. W części teoretycznej pracy niektóre z nich zostały poddane analizie z perspektywy współczesnych dyskursów naukowych, jednak kwestia klimatu czy też kultury instytucji edukacyjnych zostały potraktowane marginalnie.

Jednocześnie, mając na uwadze główny problem badawczy tego projektu (*How do the respondents perceive the educational climate in Arab sector kindergartens in Nourthen Country in Israel*), można byłoby oczekiwać odpowiedzi na pytanie nie tylko o to do jakiego stopnia nauczycielki badanych przedszkoli spełniają standardy narzucone przez ministerstwo. Z teoretycznego punktu widzenia wartościowe byłyby również dokładne relacje na temat subiektywnych doświadczeń/wysiłków związanych z tworzeniem optymalnego klimatu w przedszkolu oraz na temat podmiotowych sposobów nadawania znaczeń kategorii klimatu edukacyjnego.

Natura badań jakościowych (niezależnie od paradygmatu, w którym są prowadzone) sprowadza się to tego, że zadaniem badacza jest pokazanie rzeczywistości z perspektywy osób uczestniczących w badaniu. Odwołanie się do fenomenologii umożliwia opis subiektywnych doświadczeń. Można też podjąć próbę hermeneutycznej rekonstrukcji sposobów rozumienia sytuacji konkretnych sytuacji wychowawczych. Zastanawiam się którą z tych dróg wybrała Autorka tej pracy? Jednocześnie, analizując sposób realizacji projektu badawczego, trudno jest jednoznacznie ustalić w ramach jakiego paradygmatu w badaniach jakościowych (Mertens 2010) był on realizowany. Jaką strategię badawczą zastosowano - czy było to zbiorowe studium przypadku (Stake 1995) czy też może badanie odwołujące się założeń fenomenografii?. A może projekt ten zmierzał w kierunku badań ewaluacyjnych respektujących surowe rygory metodologiczne?

Pragnę podkreślić, że powyższe uwagi nie miały na celu wytknięcia błędów projektu. Takich tutaj nie dostrzegam. Są to wątpliwości i pytania, które wynikają z uważnej lektury rozdziału.

Przy tej okazji warto wskazać na mocne strony tej części pracy. Moją uwagę zwrócił dobór próby. Wykorzystane tutaj procedury zostały bardzo dobrze opisane. Znakomitym

rozwiązaniem była decyzja o zaproszeniu do badań osób dobrze znanych Autorce z racji jej pracy zawodowej. Również bardzo wartościowe było, niestety rzadko spotykane w badaniach tego typu, rozwiązanie polegające na przedstawieniu charakterystyk każdej z dziesięciu uczestniczek projektu. Charakterystyki te doskonale przedstawiają kontekst ich pracy. Akcentowana jest w tych charakterystykach perspektywa biograficzna w tym sytuacja zawodowa i osobista nauczycielek oraz specyfika środowisk, w którym pracują badane przedszkola. Dzięki temu mamy do czynienia nie z „odhumanizowanymi badanymi” lecz z autentycznymi ludźmi w ich realnym świecie.

W tym kontekście ważna jest, zamieszczona w pracy, dyskusja na temat roli badaczki. Refleksja na temat balansu między perspektywą zewnętrznego obserwatora oraz uczestniczki opisywanych zdarzeń ma tutaj kluczowe znaczenie. Zastanawiam się jedynie do jakiego stopnia doświadczenie i wiedza Autorki nie utrudniały jej spojrzenia na rzeczywistość taką, jakiej doświadczają uczestniczące w projekcie nauczycielki? Jest to pytanie o *bias control*, która w badaniach jakościowych pozwala na kontrolę przedzałożeń oraz wgląd we własne kompetencje badawcze. Tę drugą umiejętność zapewnia refleksywność (Finlay 2002, 2006)

Wyniki badań zostały zaprezentowane w rozdziale pt. *Findings*. Układ treści tego rozdziału został podporządkowany kategoriom analitycznym wynikającym ze struktury przeprowadzonych wywiadów. Są nimi następujące kwestie:

1. Organizacja pracy przedszkola.
2. Relacje interpersonalne oraz komunikacja wewnątrz i na zewnątrz przedszkola (między dziećmi, między członkami personelu pedagogicznego, rodzicami oraz społecznością lokalną.
3. Procesy uczenia się oraz jakość nauczania.

Analizy prowadzone tutaj zasługują na generalnie wysoką ocenę. O ich wartości świadczą udane próby interpretacji danych poprzez odwoływanie się do tekstów tworzących ramę teoretyczną projektu. W wielu fragmentach analizy przyjmują formę dyskusji nad wartością uzyskanych wyników oraz kierunkami przyszłych badań.

Generalnie, część empiryczną pracy oceniam pozytywnie. Autorka znakomicie wykorzystała zebrane, bogate dane empiryczne. Sposób ich analizy oraz interpretacji daje jak najlepsze świadectwo kompetencjom z zakresu warsztatu naukowego.

* * *

Przedstawione powyżej argumenty prowadzą do konkluzji, iż w moim przekonaniu rozprawa zasługuje na wysoką ocenę. Decyduje o tym:

1. Wybór problematyki, która jest niezwykle interesująca, uniwersalna, ważna i aktualna – szczególnie współcześnie. Wprowadzanie reform edukacyjnych wymaga szczególnej rozwagi ze strony podmiotów projektujących politykę oświatową. Decydujące znaczenie ma tutaj umiejętność wykorzystywania wyników badań naukowych prowadzonych przez pedagogów. Recenzowana praca takiej rzetelnej wiedzy dostarcza.
2. Zrealizowany projekt badawczy wyróżnia się wysokim stopniem trudności. Wymagał on wielkiego zaangażowania, wiedzy oraz intuicji Autorki w dostrzeganiu problemów o wielkiej doniosłości. Lokuje się on po stronie badań pedagogicznych, które mają na dostarczać wiedzy służącej zmianie w obrębie praktyki.
3. Sposób w jaki ten projekt został opracowany oraz zrealizowany świadczy o wysokiej dojrzałości Autorki, jej wysokich kompetencjach teoretycznych oraz opanowaniu warsztatu naukowego w stopniu niezbędnym dla realizacji ambitnych projektów badawczych.

Chciałbym jednocześnie podkreślić, że przytoczone wcześniej w recenzji wątpliwości i pytania w niczym nie obniżają ostatecznej, bardzo wysokiej oceny pracy. Są one naturalnym elementem dyskusji naukowej, który może się pojawić podczas publicznej obrony pracy doktorskiej. Charakter tych uwag nie obniża w niczym mojej ostatecznie wysokiej oceny wartości całości dysertacji.

Na podstawie przedstawionych wyżej argumentów konkluduję, że przedstawiona do oceny praca Pani **Mgr Nasreen Hawwari** pt. ***Educational Climate of Arab Sector Kindergartens in the Northern Country of Israel. Between the existing situation and ministerial standards*** spełnia ustawowe kryteria rozprawy doktorskiej (zarówno merytoryczne jak i formalne) i może być podstawą do przystąpienia do kolejnych etapów przewodu doktorskiego

- Biesta, Gert. 2015. "What Is Education for? On Good Education, Teacher Judgement, and Educational Professionalism." *European Journal of Education* 50(1):75–87. doi: 10.1111/ejed.12109.
- Finlay, Linda. 2002. "Negotiating the Swamp: The Opportunity and Challenge of Reflexivity in Research Practice." *Qualitative Research* 2(2):209–30. doi: 10.1177/146879410200200205.
- Senge, Peter M., Nelda Cambron-McCabe, Timothy Lucas, Bryan Smith, and Janis Dutton. 2012. *Schools That Learn (Updated and Revised): A Fifth Discipline Fieldbook for Educators, Parents, and Everyone Who Cares about Education*. New York: Crown Business.